

Aurelio Martí Bataller (ed.)

Història de la Segona República al País Valencià

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2022

Director de la col·lecció: Ismael Saz

Director adjunt: Ferran Archilés

Compost amb lletra Linotype Syntax® i imprés sobre paper Printset ivori de 90 g/m² i en la coberta Image Silk de 350 gr/m²

© 2022, de la coordinació: Aurelio Martí Bataller

© 2022, dels textos: Josefa Alcolea Escribano, Ferran Archilés Cardona, Isabel Benavent Montoro, Aurora Bosch Sánchez, Salvador Calatayud Giner, Antonio Calzado Aldaria, Marta García Carrrión, Aurelio Martí Bataller, Mónica Moreno Seco, Toni Morant Ariño, Javier Navarro Navarro, Jorge Ramón Ros, Elena Solbes Borja i Sergio Valero Gómez

© 2022 d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim

Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

Diputació de València

Corona, 36

46003 València

Tel.: + 34 963 883 169

contacte@alfonselmagnanim.com

www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-938-3

DL: V-1477-2022

Disseny de la coberta: Espai Paco Bascuñan

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Maquetació: Institució Alfons el Magnànim

Maquetació coberta: Pau Soriano

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Proclamació de la II República en València (*La Semana Gráfica*,
18 d'abril de 1931). Font: BIVALDI.

Sumari

Presentació. *Aurelio Martí Bataller* 11

Les formacions polítiques esquerranes: republicans, socialistes i comunistes. *Sergio Valero Gómez* 17

Trajectes diversos amb una mateixa destinació. Les dretes valencianes als anys trenta. *Toni Morant i Ariño* 47

Entre la crisi internacional i el canvi polític: l'economia valenciana de la dècada del 1930. *Salvador Calatayud Giner* 91

En defensa de la legalitat reformista. La consolidació de la Unió General de Treballadors (1931-1936). *Aurora Bosch Sánchez i Isabel Benavent Montoro* 133

***El temps de les cireres.* La CNT al País Valencià durant la Segona República (1931-1936).** *Javier Navarro Navarro i Josefa Alcolea Escribano* 161

Al servei del cap i casal? Una aproximació al creixement urbà de València durant la Segona República. *Jorge Ramón Ros* 193

Oci i cultura de masses al País Valencià durant la Segona República: el cas del cinema. *Marta García Carrión i Elena Solbes Borja* 221

República i nació. La identitat dels valencians, 1931-1936. *Ferran Archilés Cardona* 253

La demanda estatutària al País Valencià. *Aurelio Martí Bataller* 281

Ciutadanes: les dones durant la Segona República al País Valencià. *Mónica Moreno Seco* 311

La Guerra Civil al País Valencià: una síntesi des de la història política. *Antonio Calzado Aldarà* 341

Cronologia 375

Presentació

AURELIO MARTÍ BATALLER

Universitat de València

Aquest llibre ha estat el resultat de l'esforç col·lectiu de diverses promocions d'historiadors i historiadores que han col·laborat per a oferir als lectors una història de la II República al País Valencià. Encara noranta anys després de la proclamació republicana —quan s'ha redactat— no existia un treball d'aquestes característiques. L'obra s'ha elaborat pensant en el públic valencià general, tant el qui sent curiositat pel període i s'hi vol introduir, com el qui desitja un material d'estudi i una referència a partir de la qual aprofundir els seus coneixements.

Per aquest motiu, predomina l'orientació sintètica i també s'hi suggereixen molts interrogants i línies de treball encara poc explorades a propòsit de la història republicana valenciana. Malgrat aquest plantejament generalista, no s'ha marginat la vessant d'investigació. De fet, sovint aquesta ha estat una opció obligada per l'escassetat de treballs sobre alguns fenòmens com la cultura i l'oci de masses, o perspectives com les de la història social urbana. A més, el llibre s'ha plantejat des d'una història política actualitzada, amb enfocaments analítics socials, culturals i lingüístics, entre d'altres. Per tant, es proporcionen mirades renovades i plurals.

Des del punt de vista cronològic, l'obra afecta a la totalitat dels temps republicans. La separació entre els temps de la República en pau i la Guerra Civil pot estar justificada en moltes anàlisis. Però, la República va perdurar fins a l'any 1939 a la major part de terres valencianes i, per a comprendre-ho correctament, convé no establir talls excessius. Per això al llibre hi ha un capítol particular sobre la República en guerra, com també —quan ha estat aconsellable i possible— les autores i autors han procurat incorporar a les seues anàlisis els darrers anys de l'experiència republicana. Des del punt de vista territorial, el llibre s'ha centrat

en el marc específic del País Valencià. L'objectiu ha estat configurar un bloc de treballs atent al conjunt del territori, als múltiples espais i dinàmiques coincidents i divergents per sobre i a través de les divisions administratives provincials. A més a més, també s'han contemplat les poblacions urbanes i rurals més enllà de les tres capitals, per a arribar a les realitats de les grans ciutats i de les poblacions més menudes.

Pel que fa als autors i autores, com s'ha dit, han participat diverses generacions i en diferents moments de la seua formació acadèmica. En la nòmina hi trobem molts professors del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat de València. Entre ells, Aurora Bosch Sánchez, catedràtica d'Història Contemporània especialitzada en la història de la Segona República i la Guerra Civil espanyola i en la dels Estats Units d'Amèrica; Francisco Javier Navarro Navarro, professor titular i dedicat a l'estudi de l'anarquisme i la Segona República i la Guerra Civil al País Valencià; Ferran Archilés Cardona, estudiós dels processos de construcció nacional; Marta García Carrión, professora titular i experta en l'estudi del cinema i la construcció d'identitats; Toni Morant i Ariño, dedicat a l'estudi dels feixismes des d'una perspectiva de gènere i transnacional, així com a l'anàlisi de la simbologia franquista a l'espai públic; Sergio Valero Gómez, especialitzat en l'estudi del socialisme espanyol i valencià durant els anys trenta, i Aurelio Martí Bataller, dedicat a l'anàlisi de les cultures polítiques obreres i els processos de construcció nacional.

Així mateix, també han pres part al llibre investigadors d'altres departaments de la Universitat de València com el professor titular d'Història i Institucions Econòmiques Salvador Calatayud Giner, expert en la història agrària dels segles XIX i XX; i Antonio Calzado Aldaria professor al Departament de Didàctica de les Ciències Experimentals i Socials, doctor en Història Contemporània i dedicat a la història local valenciana de la primera part del segle XX.

Al seu torn, també s'ha comptat amb la professora Mònica Moreno Seco, del Departament d'Humanitats Contemporànies de la Universitat d'Alacant, especialitzada en l'anàlisi de la història contemporània de les dones i del gènere; i amb Josefina Alcolea Escribano, qui ha estat

professora associada a diferents departaments de la Universitat de València i és professora titular de l'IES Manuel Sanchis Guarner de Silla, investigadora de la cultura política anarcosindicalista al País Valencià de la dècada del 1930.

Finalment, han contribuït a l'esforç historiadors que han finalitzat recentment els estudis de doctorat com Jorge Ramón Ros, personal contractat postdoctoral de la uv/Paris 1-Panthéon Sorbonne, doctor en Història Contemporània i especialitzat en la història urbana ambiental; o que hi estan ara immersos com Elena Solbes Borja i Isabel Benavent Montoro, ambdues personal investigador en formació (FPU) al Departament d'Història Moderna i Contemporània, que realitzen les seues tesis doctorals sobre les identitats femenines al cinema durant la Segona República, en el cas de la primera, i sobre el sindicalisme socialista femení, pel que fa a la segona.

La pluralitat de promocions universitàries és completament intencionada. Aconseguir la contribució d'investigadors consolidats, d'altres en procés de fer-ho, amb estudis desenvolupats en moments històrics i historiogràfics diversos, ha estat una manera de garantir no sols anàlisis sòlides, sinó també diferents perspectives d'estudi i obertes a noves interpretacions.

El públic lector pot trobar ací onze capítols. Sergio Valero ha estudiat l'evolució i les relacions dels diferents corrents republicans adscrits inicialment a les esquerres amb el Partit Socialista i el comunisme. Al seu torn, Toni Morant ha escrit un capítol sobre les dretes valencianes, en què s'ha incorporat l'anàlisi de les múltiples tendències d'aquell camp, des del conservadorisme catòlic fins a l'emergent i molt minoritari feixisme valencià. Mitjançant aquests dos capítols, el llibre explora els grans camps de les cultures polítiques presents en el País Valencià de la dècada dels trenta.

Pel que fa a aspectes socioeconòmics, Salvador Calatayud ha proporcionat un capítol sobre l'economia durant el període republicà, que mostra la diversitat, fortaleeses i debilitats de l'estructura productiva valenciana en un context condicionat per la crisi internacional derivada del crac borsari de Nova York de l'any 1929.

En contacte amb les dinàmiques polítiques i econòmiques, el moviment obrer sindical es va articular majoritàriament al País Valencià dins les corrents anarquista i ugetista. Javier Navarro i Josefa Alcolea, per un costat, i Aurora Bosch i Isabel Benavent, per l'altre, estudien respectivament els plantejaments, estratègies i mobilitzacions desplegats pels treballadors i treballadores valencians sindicats a la CNT i a la UGT, tant a l'àmbit industrial com a l'agrícola.

Les transformacions socials, polítiques i econòmiques de la dècada del 1930 sovint van obeir a dinàmiques obertes ja en temps anteriors. Així ho permet afirmar tant l'estudi de Jorge Ramón Ros, com el capítol de Marta García Carrión i Elena Solbes. Des del punt de vista de la història urbana, el primer s'ha centrat en el creixement de la ciutat de València, en alguns dels conflictes socials que això pogué generar, i reflexiona al voltant de la seua construcció i influència com a capital del País Valencià. Des d'una altra òptica, García Carrión i Solbes posen el focus sobre la producció i exhibició cinematogràfica al País Valencià, dins la cultura de masses, i el seu influx en la construcció social de la identitat valenciana.

En aquest sentit, fa dècades que des de la Universitat de València s'han promogut multitud d'estudis al voltant dels processos i mecanismes de construcció de la identitat valenciana, alhora que s'ha desenvolupat la crítica i renovació historiogràfica sobre el fenomen nacional i el nacionalisme. En bona part, això té el seu trasllat a l'estudi de les citades autores, com principalment en el text que aporta Ferran Archilés, que s'endinsa en la història de la identitat nacional dels valencians, en les complexitats i ambivalències manifestes durant la Segona República, quan el nacionalisme valencià assolí ja un notable nivell de maduresa. De forma complementària, per la seua part, Aurelio Martí analitza el desenvolupament de la qüestió estatutària al País Valencià, per a explicar els seus alts i baixos i la implicació i comportament de les diferents formacions polítiques.

La història de les dones i del gènere ocupa específicament el capítol de Mónica Moreno. L'autora ha posat en relleu l'intens procés de politització femenina, en un sentit conservador i progressista, i algunes

de les distintes lectures de la feminitat desplegades durant el període republicà.

Finalment, el llibre tanca amb un capítol a càrrec d'Antonio Calzado al voltant de la Guerra Civil. Tanmateix, l'autor fa un esforç per estudiar no tant el conflicte al País Valencià, com l'evolució sociopolítica del territori valencià en el context bèl·lic. A territoris lleials com el valencià, el conflicte de 1936-1939 va ser encara un període plenament republicà; sense oblidar la particularitat bèl·lica, i la cridanera qüestió de la repressió violenta, és necessari conèixer i incorporar-lo dins els treballs sobre la Segona República.

En conjunt, aquesta HISTÒRIA DE LA SEGONA REPÚBLICA AL PAÍS VALENCIÀ s'ha escrit des dels actuals coneixements científics i, també, moltes de les inquietuds sociopolítiques del present. Falten pocs anys per al centenari de la segona experiència republicana al País Valencià, i aquest llibre demostra que encara no pot donar-se per tancat el període. Persisteixen les incerteses i foscors, com també cal reclamar nous plantejaments capaços de renovar la mirada sobre el passat republicà i valencià.

Podríem dir que hi ha una necessitat historiogràfica. Però, també cal indicar una necessitat social. Ara fa ja prop d'una dècada que l'interès al voltant de la II República ha crescut molt significativament. Probablement han contribuït múltiples dinàmiques de la societat valenciana —i europea en general. Entre els motius comptem la propagació dels discursos i la violència xenòfoba, l'auge de formacions polítiques d'ultradreta, la crisi econòmica capitalista, els conflictes nacionals, l'embranzida feminista, el desencant i el descrèdit del sistema democràtic i de moltes organitzacions internacionals, les limitacions de drets civils com la llibertat d'expressió, o les demandes de construcció d'una memòria democràtica, entre molts altres —enmig d'una situació sanitària de pandèmia mundial. De fet, no han faltat anàlisis més o menys superficials traçant paral·lelismes entre l'actualitat i la dècada del 1930, en general, i la Segona República, en particular. Tal volta no convé forçar les similituds amb el complicadíssim període d'entreguerres, encara que a primer cop d'ull puguen no faltar motius. Aquest

llibre no s'acosta a la història del País Valencià republicà per a trobar respostes irrefutables, ni responsables als problemes actuals; en canvi, entre els seus objectius està millorar el coneixement sobre el passat valencià i convidar a la reflexió. Si bé la història no és una repetició cíclica, molts dels reptes del present no són excepcionals i s'arrelen en aquell món passat, més o menys pròxim. La Segona República ha estat la darrera experiència democràtica abans de l'actual, l'anàlisi dels reptes plantejats aleshores, de les solucions desitjades i les complicacions —superades o no—, podria ser útil per a posicionar-se amb majors fonaments a la societat del present.

Per últim, els autors volem agrair a la Institució Alfons el Magnànim que haja acollit la publicació d'aquest llibre. Esperem haver fet una contribució útil al magnífic catàleg de treballs sobre la història i la societat valencianes promogut per la institució.

Les formacions polítiques esquerranes: republicans, socialistes i comunistes

SERGIO VALERO GÓMEZ *

Universitat de València

La Segona República va ser un moment de canvi accelerat per a les formacions d'esquerreres. Republicans, socialistes i comunistes van protagonitzar, junts o en solitari, les principals fites del període: viratges conservadors o radicals, pactes, conflictes interns o amb altres actors, i mobilitzacions polítiques i sindicals, fent del País Valencià un escenari perfecte per a la visualització i comprensió dels principals processos que es produïren durant els cinc anys escassos de vida de la República en pau.

No obstant això, la base provincial de la construcció administrativa i de representació política de l'Estat espanyol des del projecte de Javier de Burgos de 1833 —que al País Valencià va viure algunes modificacions en 1836 i 1851— va acabar per generar tota una sèrie de dinàmiques intraprovincials que fa complicada, per a molts àmbits polítics, l'elaboració de relats que superen aquests marcs.¹ Així succeeix en el cas valencià durant la Segona República, quan es poden apreciar dos focus diferenciats. D'una banda, les províncies de València i Castelló, encara que no idèntics, van seguir parells camins i posseeixen trets similars que poden facilitar l'exposició d'una narració unificada; les dinàmiques de les comarques alacantines, però, van ser en alguns moments tan divergents que es fa impossible una lectura uniforme del conjunt del territori.

Amb tot i això, l'explicació que ací es planteja proposa un eix cronotemàtic per a abordar les trajectòries de les formacions polítiques esquerranes (republicans, socialistes i comunistes) durant la Segona República en el conjunt del País Valencià, ni que siga fent, al llarg de l'exposició, alguns moviments endavant i enrere en el temps.

«Senyors viatgers, al tren!».² L'arribada de la Segona República

Les eleccions municipals celebrades el 12 d'abril de 1931 van ser la via triada pel que seria l'últim govern de la Monarquia encapçalada per Alfons XIII per a començar el camí de tornada a la normalitat constitucional interrompuda amb el colp d'estat del 13 de setembre de 1923. Quan els seus resultats van començar a conèixer-se en el matí del dimarts 14 d'abril, es va fer visible que les coalicions republicano-socialistes formalitzades per a aquests comicis havien aconseguit un triomf indiscutible en la majoria dels grans i mitjans nuclis urbans, també al País Valencià.

Des d'aquest moment va esclatar una successió de manifestacions festives populars, en alguns casos acompanyant els nous regidors republicans i socialistes fins als ajuntaments —i també les diputacions provincials—, on aquests van prendre possessió dels seus càrrecs, van proclamar oficialment la República en el municipi, van hissar la bandera tricolor i, fins i tot, van defenestrar els símbols monàrquics.³

A Madrid, centre del poder polític, els resultats electorals, les successives proclamacions en diverses poblacions i la manifestació popular espontània feren que l'*establishment* de la Monarquia rebutjara qualsevol mena de resistència i instara el monarca perquè acceptara que la millor solució era realitzar un tranquil traspàs de poders als membres del comitè revolucionari, convertit des de la vesprada del 14 d'abril en Govern provisional. Immediatament, Niceto Alcalá-Zamora, el seu president, va eixir al balcó del Ministeri de la Governació, a la Puerta del Sol, i va proclamar oficialment el canvi de règim.⁴

Els membres d'aquestes coalicions vencedores es presentaven junts en aquest moment inicial del règim republicà, però la seua unitat va durar ben poc. Més enllà del punt de concordança que era la República —perquè tots van mantindre sempre una fe republicana indiscutible—, hi havia una pluralitat de concepcions sobre què havia de ser el nou règim i com s'havia de desenvolupar.

En la part més tendent a la moderació, se situava el republicanisme històric, representat en l'àmbit nacional —i a les províncies de Castelló

i Alacant– pel Partit Republicà Radical (PRR) i, en el cas de València, pel Partit d'Unió Republicana Autonomista (PURA), la vella formació blasquista. A ell s'afegia el nou republicanisme, amb formacions com el Partit Republicà Radical-Socialista (PRRS) o Acció Republicana (AR), la força del qual es va concentrar en un primer moment a les comarques alacantines i algunes zones de les comarques centrals, on va aconseguir atraure's els suports anarquistes.⁵ Més tard, ja a partir de la formació d'Izquierda Republicana (IR), va estendre la seua presència per tot el territori, gràcies a la crisi del republicanisme històric a les comarques centrals i septentrionals.

D'altra banda, el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) era fort, sobretot, a les comarques industrials i agro-exportadores del sud i les tarongeres del centre i del nord del País Valencià. En tot cas, excepte en punts molt concrets de la geografia valenciana, com Alzira, Elx, Villena, Cocentaina i algunes altres localitats de la Vall d'Albaida (la Pobla del Duc i Llutxent) i del Vinalopó (Novelda), la seua força sempre va ser secundària respecte al republicanisme.

Finalment, les forces situades a l'esquerra del PSOE, com el Partit Comunista d'Espanya (PCE), el Bloc Obrer i Camperol (BOC) o el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), van tindre una presència abans del final del període republicà en pau molt reduïda.

Comptes vells, baralles noves. El trencament de les coalicions republicano-socialistes

En paral·lel al procés d'institucionalització del règim, amb les eleccions municipals de maig i les constituents de juny de 1931 i l'elaboració del text constitucional, a més d'altres lleis complementàries, republicans i socialistes van anar separant-se, reconfigurant-se i marcant el camí que seguirien durant tot el règim.⁶

Així, a València i a Castelló, el republicanisme històric es va trencar per a donar lloc al sorgiment de les noves formacions republicanes, com el PRRS,⁷ molts dels membres del qual havien crescut políticament en les seues files durant els últims moments de la Monarquia.⁸ Jugava